DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-25>

УДК 347.191

Цьомра В.Ю.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ

ЧИ Є ПРАВОСУБ'ЄКТНИМИ ВІДОКРЕМЛЕНІ ПІДРОЗДІЛИ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ?

Анотація. Стаття присвячена вивченню питання правосуб'єктності юридичної особи з наявними відокремленими підрозділами. Автор надає визначення поняття «мережева правосуб'єктність юридичної особи» та описує її основні ознаки, описує окремі елементи правосуб'єктності, які характерні для відокремлених підрозділів юридичної особи. Поряд з цим автор зазначає описує характерні особливості відокремлених підрозділів юридичної особи, які не дозволяють назвати їх абсолютно правосуб'єктними утвореннями. Одним із основних висновків даного наукового дослідження є твердження автора про часткову правосуб'єктність відокремлених підрозділів юридичної особи. Також у публікації обґрунтовується необхідність продовження досліджень правосуб'єктності тих внутрішніх організаційних утворень, які позбавлені статусу юридичної особи.

Ключові слова: юридична особа, «мережева правосуб'єктність», відокремлений підрозділ, філія, представництво, теорія права.

Tsomra Volodymyr

University of Economic and Law «KROK», Kyiv

**DO SEPARATE SUBDIVISIONS OF THE LEGAL ENTITY
HAVE THEIR OWN LEGAL PERSONALITY?**

Summary. The article is devoted to the study of the legal personality of a legal entity with available separate subdivisions. There are two kinds of separated subdivisions of legal entity: branch of a legal entity, representation of a legal entity. The separated subdivisions can be created only by a legal entity. But both aren't the independent subject of law and they do activity as a part of legal entity. The author defines the concept of "network legal personality of a legal entity" and describes their main features, describes the individual elements of legal personality, what are characteristic to the separated divisions of a legal entity. The separated divisions of a legal entity have a director, territory of their activity, their own stamps and bank's account. According to Ukrainian law, they are a payer of taxes. Along with this, the author notes the feature of separated subdivisions of a legal entity, which do not allow them to be categorized as completely legal entities. The separated subdivisions of a legal entity aren't able to be punished for their delicts, responsibility is borne by the legal entity. They aren't able to be the owner of a property. Also, the separated subdivisions can't contract with "mother's" legal entity. The author notes that in a relationship with other private persons and legal entities the separated subdivisions of a legal entity aren't independent subject of law, but in a relationship within a "mother's" legal entity they have a lot of feature of separated legal personality. They have their own will, which can be different from will of legal entity, they can have a conflict with some parts of legal entity or other separated subdivisions. One of the main messengers of this research is the author's statement about the partly legal personality of the separate divisions of a legal entity. In the conclusions of this research, the author notes that the research in this field is very perspective and should be continued because there are many questions without answers. Many authors had not given proper attention to this problem to last time. But today legal entities with the separated subdivisions are very widespread kind of legal subject.

Keywords: legal entity, "network legal personality", separated subdivision, branch of a legal entity, representation of a legal entity, theory of law.

Постановка проблеми. Правосуб'єктність юридичної особи є складним феноменом як за зовнішнім виявом, так і за внутрішнім змістом. Дане правове явище безперервно розвивалась протягом усієї історії юриспруденції, воно не припинило своєї еволюції і тепер, подеколи значно випереджуючи у своєму становленні як правову думку, так і законодавче регулювання реальних суспільних відносин відповідного змісту.

Юридична особа, у свою чергу, також пройшла складний шлях інтенсивного еволюційного руху. В останні десятиліття цей процес став значимим не тільки в праві, а й в усіх інших сферах суспільного життя, а особливо – в економічній практиці, де юридична особа потіснила на задній план фізичну особу. Правосуб'єктність сучасної юридичної особи цілком закономірно виявляє нові, все більш складніші, форми існування, здобуваючи свою функціональну основу, зокрема, у вигляді мережі відокремлених структурних підрозділів.

Проблема ідентифікації їх правосуб'єктного стану у системному вияві, який можливо позначити поняттям «мережева правосуб'єктність юридичної особи», потребує спеціального дослідження. Аналізу цього питання і присвячена ця стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окремих аспектів правосуб'єктності юридичної особи, а також суб'єкта права загалом здійснювали як вітчизняні автори, так і закордонні, зокрема Александров В.Є., Архіпов С.І., Грудницька С.Н., Козлова Н.В., Кочин В.В., Окунев І.С., Серова О.О., Стукалова Ю.В., Сумський Д.О., Філик Н.В. та інші. Результатами їх досліджень стали висновки про загальнотеоретичні чи галузеві аспекти правосуб'єктності юридичної особи (переважно цивільно-правові) без окремого звернення до аспекту ознак правосуб'єктності відокремлених підрозділів юридичної особи, що незначним чином наближує нас до вирішення задач, поставлених метою цієї публікації.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Комплексно питання розгалуження правосуб'єктності юридичної особи у мережі її відокремлених підрозділів досліджено не було, в тому числі не були розглянуті як особливості внутрішньої структури компетенції таких утворень, так і специфіка тих зовнішніх правовідносин, у яких приймають участь підрозділи такого виду.

Формулювання основних цілей статті. Основною метою цієї статті є проведення загально-теоретичного дослідження феномену «мережевої правосуб'єктності» тих юридичних осіб, які володіють розгалуженою системою відокремлених підрозділів, розкриття змісту власне поняття «мережева правосуб'єктність юридичної особи», а також визначення основних ознак цього правового явища.

Виклад основного матеріалу наукового дослідження. Однією із малодосліджених форм правосуб'єктності юридичної особи є так звана «мережева правосуб'єктність». Не зважаючи на те, що існування юридичних осіб з розгалуженою мережею відокремлених підрозділів стало майже нормою сьогодення, явище «мережевої правосуб'єктності» не було детально розглянуте та осмислене науковою юридичною спільнотою, а термін «мережева правосуб'єктність» можна вважати чи не новою як в практиці, так і в теорії юриспруденції.

Такий стан речей є досить дивним зважаючи на те, що перші вияви «мережевої правосуб'єктності» спостерігаються починаючи з Середньовіччя, коли купці, які не могли вести свою діяльність у багатьох місцях одночасно, створювали торгові гільдії чи товариства (перші форми «юридичних осіб мережевого типу») для того, щоб розширити ареол своїх справ. Однак якщо у Середньовіччі такий процес означав створення нового окремого «суб'єкта права», то сучасні відокремлені підрозділи юридичної особи хоч і є відносно самостійними утвореннями, проте залишаються особливою складовою частиною юридичної особи-засновника та у відносинах з іншими суб'єктами права реалізують саме її правосуб'єктність.

Залишаючись єдиним суб'єктом права, юридична особа може створювати відокремлені підрозділи поза межами території своєї основної діяльності для розширення останньої.

Так, сьогодні відокремленими підрозділами юридичної особи є філії та представництва, які не постають окремими юридичними особами. Відокремлені підрозділи не слід ототожнювати із дочірніми підприємствами юридичної особи, оскільки дочірнє підприємство хоч і є залежним від материнської компанії, але за своєю правовою природою діє як абсолютно окремий суб'єкт права, наділений відокремленими правами та обов'язками, окремою організаційною структурою та майновою самостійністю.

Основним видом відокремленого підрозділу юридичної особи є філія, яка розташована поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій (ч. 1 ст. 95 Цивільного кодексу України) [1]. Із законодавчої дефініції поняття філії може виникнути враження про те, що філія повністю чи частково вилучає у материнської організації її правосуб'єктність. Проте це зо-

всім не так, адже філія не може набути прав чи обов'язків саме для себе у взаємовідносинах із зовнішнім світом, оскільки:

1) вона є частиною юридичної особи та діє в її складі;

2) правоздатність не закріплюється за філією, а лише реалізовується нею в межах прав та обов'язків самої юридичної особи. Таким чином, правосуб'єктність юридичної особи не передається філії, а лише поширюється на неї.

Іншим видом відокремленого підрозділу законодавець визначає представництво – відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Правовий статус і функціонал філії постає набагато об'ємнішим порівняно із представництвом. Хоча «представництво інтересів» передбачає вчинення правочинів, вони носять скоріше організаційний, адміністративний, допоміжний характер. Вести діяльність (всю або її частину), що віднесена до предмету юридичної особи, представництво, на відміну від філії, не може.

Будучи створеними юридичними особами, представництва, як і філії, є елементами організаційної структури засновника. Їх керівники призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності.

Часто науковці наводять приклади більш глибокої структуризації юридичної особи на підрозділи, відділи, управління чи інші структурні одиниці. Такого роду тенденції особливо притаманні радянській школі права та її послідовникам на пострадянському просторі. Належить відзначити, що внутрішня структуризація складної організаційної моделі юридичної особи жодним чином не створює умов для самостійних взаємовідносин перелічених вище організаційних елементів із зовнішнім світом. Існування такого внутрішнього поділу спрямоване, перш за все, на належну систематизацію та структуризацію діяльності юридичної особи як суб'єкта права та, на наш погляд, носить виключно внутрішньо-організаційний характер.

Однією із особливостей правового статусу відокремленого підрозділу юридичної особи є його місцезнаходження, яке повинно обов'язково бути відмінним від місцезнаходження самої юридичної особи. Власне кажучи, відповідний законодавчий припис є нормативно-правовою матеріалізацією однієї із основних ознак відокремленого підрозділу, а саме його територіальної відокремленості та розміщення поза межами материнської організації. В іншому випадку би втрачалась сама суть відокремленості.

Окрім того, характерною особливістю відокремленого підрозділу є те, що він може бути заснований лише юридичною особою та належати лише юридичній особі. Фізичні особи, навіть ті, які набули підприємницького статусу, не набувають ані теоретичної, ані практичної можливості мати філії просто в силу власної форми природного буття.

Говорити про самостійну правосуб'єктність відокремленого підрозділу юридичної особи немає підстав, оскільки таке явище передбачає існування суб'єкта, за яким закріплюються права, на якого покладаються обов'язки та який може

їх належним чином реалізувати. Відокремлений підрозділ ж не є самостійним суб'єктом, він – лише організаційний елемент юридичної особи, який реалізує певну частину її правоздатності, деліктоздатності та дієздатності. Проте у законодавстві України наявні тенденції до наближення статусу відокремлених підрозділів до статусу юридичних осіб. Наприклад, Податковий кодекс України поряд із юридичними та фізичними особами визначає відокремлені підрозділи як самостійних платників податків, а також встановлює, що вони повинні вести податковий облік окремих податків, платниками яких вони є [2]. Окрім того, відокремлені підрозділи можуть відкривати самостійні рахунки в банківських установах. Такий підхід свідчить про те, що відокремлені підрозділи хоч і не наділені законом самостійною правосуб'єктністю, проте є внутрішніми організаційними утвореннями із ознаками правосуб'єктності. Так, за зовнішньою формою вони схожі на власне юридичну особу, оскільки:

1. Відокремленим підрозділам притаманна складна організаційна структура, якій властива система внутрішніх соціально-правових зв'язків (органи управління, структурні підрозділи тощо).

2. Філії та представництва проходять специфічний процес утворення та подальшої легітимації через внесення інформації про них до державного реєстру та отримання документів, необхідних їм для діяльності.

3. В межах юридичної особи вони наділені відокремленим, хоча і не належним їм, майном, що становить майнову базу їхньої діяльності.

4. Існує особлива форма їх взаємовідносин з іншими суб'єктами права: через «виконавчий орган» – керівника, який призначається материнською організацією та діє на підставі відповідних локально-правових нормативних актів (статуту, положення тощо) та довіреності.

Проте наявність сукупності ознак окремого суб'єкта права не робить відокремлений підрозділ таким. Підтвердженням того, що відокремлені підрозділи не наділені самостійною правосуб'єктністю, є положення окремих законодавчих актів, наприклад:

- позови, що виникають із діяльності філії або представництва юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням (Цивільний процесуальний кодекс України). Проте такі позови пред'являються не до філії чи представництва, а до самої юридичної особи, інтереси якої представляли такі відокремлені підрозділи, що, серед іншого, свідчить про відсутність у відокремлених підрозділів власної деліктоздатності [3]. Таким чином, відокремлений підрозділ не може виступати окремим позивачем чи відповідачем у суді;

- право власності може виникнути лише у особи, а відокремлені підрозділи особами не визнаються (Цивільний кодекс України) [1]. Як ми вже зазначали раніше, відокремлені підрозділи можуть бути наділені майном «материнської» юридичної особи, проте без переходу до них права власності на таке майно. Без можливості користуватися закріпленим за ним майном відокремлений підрозділ втрачає власне можливість діяти;

- відокремлений підрозділ (в тому числі і такий, який зареєстрований на території іншої

країни) не може укласти договір з своєю материнською юридичною особою, оскільки такий договір буде укладений однією і тою ж особою, що суперечить самій природі договору як правовичину за участю двох та більше сторін [4, с. 741–777].

Прийнято вважати, що юридичний статус керівника філії практично аналогічний правовому становищу керівника юридичної особи, оскільки вони обидва здійснюють керівництво довіреними їм організаційно-соціальними одиницями. Проте це не зовсім так. Керівник філії або представництва у зовнішніх відносинах виражає не волю очолюваного ним відокремленого підрозділу, а волю юридичної особи, інтереси якої відповідно до положення про філію (представництво) підлягають представництву та правовому захисту. Окрім того, повноваження керівника відокремленого підрозділу можуть бути обмеженими або чітко визначеними в межах довіреності, виданої юридичною особою. Те, що керівник філії чи представництва ззовні представляє інтереси юридичної особи, але у внутрішньо-організаційних процесах діє безпосередньо від імені відокремленого підрозділу, може свідчити, що таке організаційне утворення хоч і не наділене власною повною правосуб'єктністю, проте має окремі її ознаки.

Цікавою та такою, що заслуговує на увагу, є позиція Грудницької С.Н., яка зазначає, що відокремлені підрозділи можна розглядати як підприємства без права на статус юридичної особи [5, с. 137]. Автор приводить як приклад законодавство ЄС та міжнародні податкові договори, які визначають відокремлені підрозділи самостійними суб'єктами господарських правовідносин [6, с. 81]. У іншому своєму дослідженні Грудницька С.Н. розглядає проблему правосуб'єктності місцевих осередків громадських об'єднань, які були створені та довгий час діяли як окремі юридичні особи, але у зв'язку із змінами в українському законодавстві були змушені ліквідуватися та набули статусу «відокремленого підрозділу» [7, с. 102].

Окрім юридичної складової «мережевої правосуб'єктності» юридичної особи, носієм якої є розгалужена мережа її відокремлених підрозділів, необхідно розглядати й інші складники цього явища, в тому числі і соціально-економічні, наприклад, розширення впливу юридичної особи – транснаціональної корпорації за межі країни реєстрації [8, с. 198; 9, с. 567–568]. Дане питання виходить за межі теми цієї статті, але, у свою чергу, вкотре підтверджує складність та актуальність обраного предмета дослідження.

На нашу думку, існує певна дихотомія правового статусу відокремленого підрозділу юридичної особи. Так, з однієї сторони, у взаємовідносинах з зовнішнім світом відокремлений підрозділ не є окремим суб'єктом, не наділений правами чи обов'язками, його не можна притягнути до юридичної відповідальності, наслідки за його діяльність покладаються на юридичну особу – засновника. Проте у внутрішньо-організаційних взаємовідносинах (з «материнською» юридичною особою, яка його створила, її органами управління, іншими структурними підрозділами чи з посадовими особами) такий відокремлений підрозділ проявляє певну доволі чітко визначену самостій-

ність та ознаки окремого суб'єкта: в нього виникають права та обов'язки, мають місце ознаки вольової поведінки, можливим є внутрішній конфлікт інтересів тощо. Поряд з цим, на нашу думку, для твердження про наявність окремої, хоч і внутрішньо-організаційної, правосуб'єктності у такого утворення, підстав недостатньо. Це питання потребує глибокого загальнотеоретичного та галузевого дослідження, а поспішні висновки можуть направити науковців на невірні шляхи його вивчення.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, створюючи розгалужену мережу відокремлених підрозділів, юридична особа створює організаційну основу для виникнення у неї так званої «мережевої правосуб'єктності». На нашу думку, «мережева правосуб'єктність юридичної особи» – це особливий вид правосуб'єктності, який притаманний складним в організаційному аспекті юридичним особам, тобто таким юридичним особам, які володіють розгалуженою мережею відокремлених підрозділів. Останні, ведучи діяльність від імені юридичної особи, реалізують її права та представляють її інтереси, проте не несуть юридичної відповідальності за вчинені ними делікти.

Для юридичних осіб, які є носіями мережевої правової суб'єктності, характерні такі риси:

1. Юридична особа володіє одним чи декількома належним чином оформленими відокремленими підрозділами.

2. Відокремлені підрозділи є активними учасниками зовнішніх правовідносин, ведуть діяльність та представляють інтереси юридичної особи.

3. Відокремлені підрозділи володіють сукупністю атрибутів, які вказують на їхню відносну самостійність (банківський рахунок, окремий податковий облік, наявність керівника тощо), про-

те у взаємовідносинах із зовнішнім світом ця самостійність слабо виражена.

У свою чергу, сама «мережева правосуб'єктність» характерна таким:

1) правосдатність юридичної особи з відокремленими підрозділами не залежить від виду, кількості чи форми відокремленого підрозділу, зберігає свою стійкість і системність та закріплюється саме за юридичною особою у правовідносинах із зовнішнім світом. У внутрішньо-організаційних правовідносинах така правосуб'єктність набуває нового змісту та форм, пов'язаного із внутрішніми взаємовідносинами між структурними одиницями юридичної особи;

2) дієздатність ж навпаки розширює свої межі, форми та реальну територію представництва: відокремлені підрозділи, фактично, допомагають юридичній особі максимально реалізувати правосдатність у взаємовідносинах із іншими суб'єктами права;

3) має місце специфічна деліктоздатність мережевих одиниць: за делікти стосовно третіх осіб, вчинені відокремленими підрозділами, відповідає сама юридична особа, хоча відповідальність фактично може бут покладена саме на майно, закріплене засновником за своїм відокремленим підрозділом.

Підсумовуючи вищесказане, можемо стверджувати, що дослідження реальних форм правосуб'єктності юридичної особи і, зокрема, так званої «мережевої правосуб'єктності юридичної особи», є достатньо актуальним напрямом сучасного наукового пошуку. Аналіз цього предмету може відкрити науковцям шлях до нового розуміння такого явища, як «правосуб'єктність», що, у свою чергу, дозволить ще на один крок наблизитись до пізнання сутності та місця юридичної особи у складній системі сучасних юридичних координат.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Ст. 3248.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 1618-IV / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16. Ст. 1088.
4. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін.; за ред. О.В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 896 с.
5. Грудницькая С.Н. Филиалы и партнерства как предприятия без прав юридического лица. *Актуальные проблемы права: теория и практика*: зб. науч. пр. Луганськ, 2010. № 18. С. 136–144.
6. Грудницькая С.Н. Правовой статус филиала предприятия и гражданское общество. *Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании 2006*: сб. науч. тр. по материалам междунар. науч.-практ. конф. (Одесса, 15–25 дек. 2006 г.). Одесса, 2006. Т. 7: Юридические и политические науки. С. 79–81.
7. Грудницька С.М., Руциньська Т.П. Проблеми розвитку законодавства України про громадські організації: господарсько-правовий аналіз. *Форум права: електрон. наук. фах. вид.* 2014. № 4. С. 99–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_4_20 (дата звернення 06.07.2019).
8. Брунець В.Г., Заярна Н.М. Розвиток транснаціональних корпорацій в умовах глобалізаційної економіки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. № 12. С. 197–202.
9. Делінський О.А. Міжнародна правосуб'єктність транснаціональних корпорацій. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. науч. пр. Одеса : Юрид. л-ра, 2005. Вип. 25. С. 566–574.

References:

1. Civil code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 r. № 435-IV / Verkhovna Rada of Ukraine. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 40–44. St. 356.
2. Tax code of Ukraine: Law of Ukraine dated December 02, 2010 № 2755-VI / Verkhovna Rada of Ukraine. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy*. 2010. № 92. St. 3248.
3. Civil Procedural code of Ukraine: Law of Ukraine dated March 18, 2004 1618-IV / Verkhovna Rada of Ukraine. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy*. 2004. № 16. St. 1088.

4. Dohovirne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Contractual Law of Ukraine. General part]: navch. posib. (2008) / T.V. Bodnar, O.V. Dzero, N.S. Kuznietsova ta in.; za red. O.V. Dzery. Kyiv: Yurinkom Inter, 2008. 896 s. (in Ukrainian)/
5. Hrudnytskaia S.N. (2010). Filialy i partnerstva kak predpriyatiya bez prav yurydycheskoho lytsa [Subsidiaries and partnerships as an enterprise without legal personality]. Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka: zb. nauk. pr. Luhansk, 2010. № 18. S. 136–144.
6. Hrudnytskaia S.N. (2006). Pravovoi status filiala predpriyatiya i hrazhdanskoe obshchestvo [Legal status of the branch of the enterprise and civil society]. Sovremennye problemy i puti ikh resheniya v nauke, transporte, proyzvodstve i obrazovanny 2006: sb. nauch. tr. po materyalam mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (Odessa, 15–25 dek. 2006 h.). Odessa, T. 7: Yurydycheskye i polytycheskye nauky. S. 79–81.
7. Hrudnytska S.M., Rutsynska T.P. Problemy rozvytku zakonodavstva Ukrainy pro hromadski orhanizatsii: hospodarsko-pravovyi analiz [Problems of development of the legislation of Ukraine on civic organizations: economic and legal analysis]. Forum prava: elektron. nauk. fakh. vyd. 2014. № 4. S. 99–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_4_20 (data zvernennia 06.07.2019).
8. Brunets V.H., Zaiarna N.M. (2009). Rozvytok transnatsionalnykh korporatsii v umovakh hlobalizatsiinoi ekonomiky [Development of transnational corporations in a globalized economy]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. № 12. S. 197–202.
9. Delinskyi O.A. (2005). Mizhnarodna pravosubiektnist transnatsionalnykh korporatsii [International legal personality of transnational corporations]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* : zb. nauk. pr. Odesa: Yuryd. l-ra. Vyp. 25. S. 566–574.